

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АЛЬВАНУС Алі Йосіф

УДК 32.3278

**ІСЛАМСЬКИЙ ФАКТОР ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ
(КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)**

23.00.04 - політичні проблеми міжнародних систем
і глобального розвитку

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філософських наук, професор
ПОПКОВ Василь Васильович,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ШЕВЧУК Олександр Володимирович,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
професор кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики,
декан факультету політичних наук;

доктор історичних наук, професор
ХАЯЛІ Рустем Ізетович,
Кримський інститут права Національного
університету «Одеська юридична академія»,
професор кафедри теорії та історії держави та права

Захист відбудеться 20 грудня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 19 листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі геополітичних перетворень значно підвищується увага науковців та політичних діячів до соціально-політичних процесів, які відбуваються в Центральній Азії та на Близькому Сході. Актуальність представляє вивчення впливу на ці процеси ісламу, як одного з найбільш важливих духовних чинників ХХІ століття. Після розпаду СРСР і формування нових незалежних держав з колишніх союзних республік Центральноазіатський регіон став додатковим чинником кардинальних змін на євразійському континенті. Зросло значення Близькосхідного регіону завдяки геополітичним, економічним та релігійним чинникам, і це привело до того, що одна з найбільш поширених релігій Сходу – іслам, в його політичній формі, став потужною альтернативою західному глобалізаційному проекту.

Центральна Азія і Близький Схід стають все більш активними суб'єктами геополітики, до якої активно включаються видатні міжнародні гравці: Росія, США, Китай, ЄС. Одночасно, ці регіони стають місцем взаємопроникнення і зіткнення цінностей найбільших світових цивілізацій: християнської, ісламської, іудейської, конфуціансько-буддійської тощо.

У цих конфліктах важливе значення мають технології інформаційного протиборства з використанням засобів масової комунікації. Іслам і ісламська політична опозиція, останнім часом, стали невід'ємним чинником політичного життя і політичної боротьби не лише Центральноазіатського і Близькосхідного регіонів, але в усьому світі. Це не лише регіони, контроль над якими дозволяє великим державам регулювати глобальний транзит стратегічної сировини, це – насамперед, перехрестя цивілізацій, ідеологічне домінування над яким, дозволяє диктувати умови в формуванні світового устрою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. У методологічному і теоретичному аспектах проблематика дисертації пов'язана з комплексною темою кафедри політології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова «Дослідження політичних аспектів адаптаційних практик в перехідних суспільствах» (№ 0111u006703). Країни Близького Сходу і Центральної Азії належать до категорії перехідних суспільств, у яких вектор переходу є далеко неоднозначним, як і неоднозначними є їх адаптаційні практики (або адаптація до західних ліберальних цінностей, або адаптація до соціальних цінностей ісламу).

Метою дисертаційного дослідження є визначення впливу ісламського ідейно-політичного фактору на політичні процеси у Близькосхідному і Центральноазіатському регіонах.

Відповідно до цієї мети були поставлені наступні завдання:

- в загальнотеоретичному плані розглянути взаємовідносини ісламського світу і сучасної західної цивілізації, проаналізувати сучасні трактування проблеми «ісламської загрози»;
- вивчити можливості реформування, лібералізації і демократизації ісламського суспільства в умовах першої половини XXI століття;
- розкрити світоглядні принципи ісламізму, проаналізувати його політичну, геополітичну доктрину і зв'язок з сучасним тероризмом;
- проаналізувати особливості геополітичних процесів в Центральній Азії та на Близькому Сході після розпаду СРСР і подій 11 вересня 2001 р.;
- розглянути Близький Схід і Центральну Азію, в контексті зіткнення зовнішніх міжнародних протиборчих сил;
- розкрити суть ісламської альтернативи західному глобалізаційному проекту, на основі порівняльного аналізу погляди ісламських і неісламських аналітиків.

Об'єктом дослідження є політичні процеси, що протікають на Близькому Сході і в Центральній Азії з кінця XX до початку XXI століття.

Предметом дослідження є сучасний політичний іслам (ісламізм) як фактор, що впливає на характер політичних процесів у Близькосхідному і Центральноазіатському регіонах.

Методи дослідження визначені відповідно до цілей і завдань дисертації. В процесі розкриття предмета і об'єкта дослідження був використаний метод діалектичного взаємозв'язку історичного і логічного. За допомогою історичного методу були розглянуті витoki ісламського традиціоналізму, реформізму і лібералізму, історичні та ідеологічні корені концепцій «ісламської загрози». Логічний метод дозволив визначити причинно-наслідкові зв'язки в таких явищах як формування рухів політичного ісламу, ісламських терористичних організацій, реалізації стратегій.

Метод порівняльного аналізу дав можливість співставити характеристики політичного життя країн Центральної Азії і Близького Сходу в історичному і сучасному плані, виявити схожість і відмінність політичних процесів, які протікають у цих регіонах в сучасних умовах, виявити явища, що повторюються і мають певні закономірності; застосування системного методу дозволило розглядати явища політичного життя країн Близького Сходу і Центральної Азії як частину ісламської цивілізаційної системи і, одночасно, як елемент глобального світосистемного процесу; структурно-функціональний метод дав можливість представити об'єкт дослідження – політичні процеси на Близькому Сході і в Центральній Азії не лише як частину цілого, але і як самодостатню структуру, в рамках якої різні (політичні, соціокультурні, релігійні, демографічні, етнічні та інші) елементи, виконують певні функції.

У дисертації також використаний емпіричний метод дослідження для розгляду різних соціально-політичних чинників, що впливають на політичні процеси в регіонах Центральної Азії та Близького Сходу.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є результатом самостійного дослідження, в ході якого були отримані наступні наукові результати.

Вперше:

- в українській політичній науці було проведено комплексне дослідження новітніх тенденцій в політичному ісламі, які активно впливають на політичний розвиток країн Центральної Азії і Близького Сходу;

- для наукового аналізу сучасного політичного ісламу як фактору, що впливає на характер політичних процесів у Близькосхідному і Центральноазіатському регіонах в українській історіографії було використано наукові дослідження арабських учених А. Нафісі, А. Уллах та Дж., Хамід Гул, які досліджують проблеми загрози Заходу по відношенню до ісламського світу. Це дало можливість визначити, що проблема «ісламофобії» та «оксидентофобії» може поступово зникнути в процесі активізації взаємовигідних контактів та взаємозв'язків між Заходом та Сходом, які разом би приймали участь в рішеннях щодо глобальних проблем сучасності;

- представлена комплексна характеристика феномена, який отримав визначення «ісламська глобалізація». Обґрунтовано, що основою ісламського глобалізаційного проекту є первинність мусульманської духовності та моралі по відношенню до економіки і політики. Ісламський глобалізм є, насамперед, глобальним поширенням моделі з теократичним антимонархічним правлінням, прообразом якого є Ісламська Республіка Іран.

Уточнено:

- особливості протікання геополітичних процесів в Центральній Азії після розпаду СРСР та характеристика нових тенденцій в центральноазіатській і близькосхідній геополітиці після подій 11 вересня 2001 р.;

- загальні засади та ознаки ісламського реформізму і лібералізму на початку ХХІ століття; визначено, що популярність реформаторських ідей, темп їх поширення в суспільстві є досить низьким. Ліберальний іслам не сириймається частиною мусульманських ідеологів і практично більшістю духовенства. Це свідчить про те, що процес демократизації ісламу – явище складне і суперечливе. Спроби силової демократизації натрапляють на потужний опір носіїв традиційних релігійних і соціальних цінностей.

– демографічні і духовні характеристики мусульманського глобалізаційного проекту та особливості політичної, фінансової і ідеологічної підтримки процесу мусульманської глобалізації. Показано, що первинною історичною основою ісламського глобалізаційного проекту є духовний іслам, метою якого є ісламізація усього світового простору. Впевненість мусульман в своїх цінностях і істинності свого шляху сприяє активному просуванню до цієї мети, активно цьому сприяє демографічний чинник.

Набули подальшого розвитку:

– основні підходи сучасних теоретиків до оцінки функцій щодо ролі ісламу в розвитку Близькосхідного і Центральноазіатського регіонів в ХХІ столітті;

– характеристика динаміки розвитку конфлікту між західною і ісламською цивілізацією;

– історичні та ідеологічні аспекти концепцій «ісламської загрози»;

– геополітична доктрина ісламізму;

– мотиви та характер сучасного ісламського тероризму.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що робота орієнтована на практичне завдання розробки підходів і практичних методик подолання складних геополітичних і етнополітичних конфліктів в регіонах (а також навколо регіонів) Близького Сходу і Центральної Азії. Результати дисертаційного дослідження складають теоретико-методологічну базу для подальших наукових розробок у цьому напрямі. Практична значущість роботи полягає також в можливості використати результати дослідження у ВУЗах при читанні загальних курсів по політології, політичній конфліктології, теорії цивілізацій, теорії міжнародних відносин, а також спецкурсів, спрямованих на поглиблене вивчення політичної проблематики Близькосхідного і Центральноазіатського регіонів. Окремі положення дисертації можуть представляти інтерес для розробки окремих аспектів зовнішньополітичного курсу України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації докладалися на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: «Україна в посткризовий період: економічні та політичні аспекти» (Одеса, 2011), «20-річчя СНД: від тоталітаризму до демократії (економіка, політика, суспільство)» (Одеса, 2012), «Європейський Союз: економіка і політика в глобальному і регіональному вимірах» (Одеса, 2012); на засіданнях кафедри політології Одеського національного університету ім.І.І.Менчикова (2011-2014);

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 8 публікаціях, які є фаховими з політології, у тому числі 1 – у зарубіжному виданні (Росія).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 212 сторінок. Список використаної джерел містить 283 найменування (26 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі дисертації обґрунтовується актуальність теми дослідження, оцінюється ступінь розробленості проблеми в науковій літературі, розкривається наукова новизна дисертації, визначаються об'єкт і предмет дослідження, формулюються його цілі і завдання, характеризується методологічна основа роботи, наводиться її теоретична і практична значущість і апробація результатів дослідження.

У першому розділі **«Ісламський світ у глобальному світі: теоретичні аспекти взаємодії та трансформації»** центральним дослідницьким завданням є вивчення характеру взаємовідносин ісламського світу зі світовою спільнотою і, передусім, із Заходом у кінці ХХ – початку ХХІ століття.

У підрозділі 1.1. *«Ісламський традиціоналізм і сучасна західна цивілізація»* дається аналіз можливостей адаптації ісламу до нових реалій і імперативів соціального життя. На основі аналізу літератури (О. Дугін, А. Малащенко, Л. Васильєв, К. Гаджієв, В. Дергачьов, В. Желтов, П. Забелін, Л. Дягілев, Б. Ісаєв, В. Колосов, Н. Міроненко, А. Кокошин, С. Лавров, І. Любімов, Н. Нартов, О. Панарін; З. Бжезинський, С. Тантінгтон, К. Армстронг, Б. Андерсон, Р. Дрейфус, М. Копланд, Т. Шеллінг; Абдул Халік Абдулла, Ісмаїл Махмуд, Мабрук Мухаммед Ібрагім, Мустажир Мухамед, Уазні Камель, Фаргалі Гарун Мухаммад та ін.) аналізується зміст понять «іслам», «політичний іслам», «ісламізм».

Відзначається, що відносини Заходу з ісламськими меншинами, які мешкають там, вибудовуються на основі двох принципів: асиміляціонізму і мультикультуралізму. Проте, ні мультикультуралізм, ні асиміляція не забезпечують гармонійного існування мусульман в західному цивілізаційному оточенні. Західне суспільство бажає бачити деполітизований іслам, існування якого є досить неможливим. В дисертаційному дослідженні обґрунтовується необхідність співіснування західного суспільства з мусульманством, враховуючи як позитивні так і негативні його прояви у реальному житті.

У підрозділі 1.2. *«Історичні і ідеологічні корені концепцій «ісламської загрози»* відзначається, що термін «ісламська загроза» виник у VII столітті (меканські курейшити-язичники, іудеї з міста Ясриб, християни-візантіїці,

зороастрійці-перси та ін.). У різні історичні епохи цю тему піднімали північно-африканські бербери, іспанці, французи, слов'яни, – всі, хто випробував дію мусульманської цивілізації.

Сучасний Захід насторожений у зв'язку з активізацією заяв радикалів про «другу спробу» ісламізувати Європу. Ця настороженість зростає у зв'язку з збільшенням кількості мусульман, що прибувають до Європи, і виражається в різних обмеженнях, які перешкоджають їх релігійному самовираженню. Такі обмеження лише загострюють почуття власної ідентичності мусульман. У роботі відзначається, що ісламізм не займає увесь цивілізаційний простір ісламу. Його антиподом є реформаторство, яке можна розглядати як складову ісламської релігійної думки і політики.

У підрозділі 1.3 *«Ісламський реформізм на початку ХХІ століття. Іслам і лібералізм»* проаналізовано вплив реформаторства на життя мусульманського суспільства. Зазначено, що реформатори програють своїм радикальним опонентам. Вони пропонують складні для сприйняття середнього мусульманина ідеї, апелюють до розуму, а не до почуття і віри, відсторонені від роботи в мечетях. Їх звинувачують в зраді ісламській традиції, що, в свою чергу, ускладнює пропаганду реформ у мусульманському світі.

Визначено, що останнім часом деякі ісламістські рухи перейшли до політики «ісламського лібералізму». Тут сформувалося два основних підходи. *Перший підхід* полягає у можливості перегворювання суспільства у секулярне. *Прибічники другого підходу* акцентують увагу на не протиріччя ісламу демократичним принципам і амбівалентності положень Корану.

У підрозділі 1.4. *«Перспективи демократизації ісламського суспільства»* звертається увага на думку ісламських теоретиків, які вважають, що демократизація мусульманського світу є у першу чергу, проектом США, які здійснили два вторгнення (у Ірак та Афганістан) та загострили ситуацію в Сирії. Європейці мають менше відношення до цього проекту. Проте і в Європі розуміють, що демократизація і модернізація мусульманського співтовариства – це єдина альтернатива ісламському радикалізму. Без глибокої демократичної трансформації мусульманства, світ не буде стабільним. Визначено, що набуває популярності ідея конвергенції, яка свого часу розглядалася як спосіб нейтралізації комунізму.

Головний експеримент щодо демократизації ісламського суспільства відбувається по відношенню до Іраку, події в якому говорять про скептичне відношення іракців до ідеї демократизації. Спостерігається зростання опору зовнішнім ініціаторам демократизації і ісламізація цього опору. Наступним об'єктом демократизації бачиться Близький Схід. Відбувається посилення натиску на сирійський режим Башара Асада. Неоднозначне відношення до демократії також в Ірані. Частина іранців не підтримує

гасел ісламської революції і настроюється на допомогу ззовні. В той же час, в країні як і раніше, сильні анти західні та антиамериканські настрої.

У висновках до першого розділу констатується, що завдання, які ставлять перед собою зовнішні прибічники модернізації ісламського світу є досить важкими в їх вирішенні. Їх дії асоціюються значною частиною мусульман з ворожою глобалізацією та іновірною експансією. Визначено, що втручання ззовні викликає посилення ісламської радикальної реакції.

У другому розділі «Ісламизм: теологічні та політичні аспекти» аналізується ісламизм не лише як релігійне явище, а як явище соціально-політичного порядку.

У підрозділі 2.1. «Ісламизм як предмет соціально політичного аналізу» відзначається ідейний зв'язок ісламизму з ісламським фундаменталізмом, з практикою використання ісламських релігійних принципів і символів у вузькополітичних цілях (конкурентна боротьба з політичними супротивниками, тактика захоплення влади, придушення опору, створення революційних ситуацій). Проводиться порівняльний аналіз різних трактувань ісламизму (ісламизм як варіант «тьєрмондизму, ісламизм і фашизм, ісламизм і лівий радикалізм і т.п.).

Для більш глибокого розуміння соціально-психологічної суті ісламизму аналізуються роботи А.Тойнбі, який ввів до наукового обігу поняття «іродіанство» і «зелотизм». «Іродіанство» розглядається як політика активного і тотального засвоєння продуктів західної цивілізації, а «зелотизм» як тотальне відторгнення західних соціокультурних впливів.

Аналізується теза Д. Пайпса про те, що вплив ісламизму на суспільство зростає; ісламісти сильніші там, де правлячі кола найбільше їх не сприймають, і слабкіше там, де правителі симпатизують ісламизму. Рухи, які прагнуть до створення автентичного мусульманського суспільства, можуть істотно дестабілізувати політичні системи.

Термін «ісламизм» розглядається лише як один з безлічі термінів, що визначають політичну активність на основі релігії (фундаменталізм, інтегризм, ваххабізм (неоваххабізм), традиціоналізм (неотрадиціоналізм), нативізм, джихадизм, ревайвалізм та ін.). Проте, проводиться послідовний аналіз саме ісламизму, як поняття та явища, яке значною мірою інтегрує в собі різноманітні відтінки політичної активності під егідою ісламського віровчення.

У підрозділі 2.2 «Світоглядні принципи ісламизму» приведені основні принципи ісламістського світогляду: по-перше, заклик до реставрації первинних ісламських цінностей; по-друге, висунення ідеального варіанту облаштування суспільства, яке базується на законах шаріату, соціальної справедливості, з сильним урядом, який поєднує світську і духовну владу; по-третє, жорсткі обмеження при використанні зовнішнього, неісламського досвіду; по-четверте, обмежене використання і власна інтерпретація

сучасних політичних інститутів (демократія, гласність, права людини тощо); по-п'яте, культивування ідеї джихаду, виправдання терору як одного з його засобів.

У підрозділі 2.3. «Особливості сучасного ісламізму» оцінюється активність ісламістів на зовнішньополітичному і внутрішньонаціональному рівнях. Доведено, що ісламісти здатні протистояти своїми діями проведенню системної геополітики США, впливати на політичну ситуацію усередині країн Заходу. Активізація ісламізму пов'язана, передусім, з революцією в Ірані. Серед прибічників ісламізму є наставники асоціації «Брати-мусульмани», керівники Ісламського фронту порятунку Алжиру, плеяда іранських аятол, таліби і багато інших. Їх об'єднує загальна риса: вони, як і їх попередники прийшли в політику з релігії. Свого духовного авторитету вони набували разом з політичним досвідом, стаючи одночасно релігійними наставниками та політичними лідерами.

У підрозділі 2.4. «Соціальні мотиви і характер ісламського тероризму» відзначається, що тероризм є специфічною відповіддю активних, але менш розвинених цивілізацій на інтервенції інших культур внаслідок глобалізації. Політичний ефект тероризму багаторазово посилюється реакцією на нього в засобах масової інформації. Мета терористів полягає в дезорганізації громадської безпеки, примусі до ухвалення певних рішень органами влади. Тероризм супроводжує здійснення небезпечних злочинів, які зазіхають на суверенітет, територіальну недоторканість, державну безпеку, політичну і економічну систему держави. У більшості випадків, до тероризму прибігають тоді, коли інші акції (політичні переговори, масові демонстрації) результатів не дають.

У висновках до другого розділу відзначається, що сучасний ісламізм, з одного боку є спробою дотримання салафітської ортодоксії і догматизму, але з іншого – засвоює сучасну політичну риторику, новітні методи політичної боротьби, включаючи використання ЗМІ та Інтернету. В якості своєї соціальної бази він бачить молодь, студентство, представників середнього і «нового середнього» класу, а маргіналізовані, соціально незахищені верстви населення, пригнічені соціальні групи знаходяться за межами ісламського світу. Крайньою формою втілення принципів ісламізму є специфічний ісламістський тероризм, який з початку ХХІ століття перетворився на головну силу міжнародного тероризму.

У третьому розділі – «Вплив ісламського чинника на характер політичних процесів у Близькосхідному регіоні і Центральній Азії» освітлюються особливості політичних процесів в Центральній Азії і на Близькому Сході після розпаду СРСР та подій 11 вересня 2001 року.

У підрозділі 3.1. «Особливості геополітичних процесів в Центральній Азії та на Близькому Сході після розпаду СРСР» відзначається, що розпад СРСР і поява нових незалежних держав значно змінили геополітичну

картину світу. Це призвело до утворення нової геополітичної ситуації у регіоні Центральної Азії, що включає Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. Центральна Азія перетворилася з регіону, який вже не впливав на геополітичну карту світу, в якому все більше стали перетинатися інтереси великих держав. Для цих регіонів характерна активізація ісламського фундаменталізму націоналізму і «цивілізаціонізму», що було обумовлено пошуками нових засад, нового фундаменту в світі, який постійно змінюється, а також пошуками ідеології, необхідної для розробки нових індивідуальних і колективних соціально-політичних ролей.

Ближній Схід, в останні десятиліття набуває ключового значення в реалізації глобальних історичних процесів. Прогнозується зміна статусу Центральної Азії в структурі Великого Близького Сходу. Для США Центральна Азія є дуже важливою в якості регіону, на базі якого можна розгорнути протидію Китаю, Росії та Ірану. Відповідно до цього задуму Центральна Азія підштовхується до інтеграції на основі радикального сунітського Ісламу, що може надати центральноазіатській політиці одночасно антикитайську, антиросійську та антиіранську спрямованість.

У підрозділі 3.2. *«Ісламські держави як актори політичного процесу на Близькому Сході і в Центральній Азії»* відзначається, що будь-які події, що відбуваються в країнах Близького Сходу і Центральної Азії, викликають зміни у балансі сил на усьому євразійському континенті. На сучасну геополітичну ситуацію активно впливають країни Близького Сходу, зокрема, в регіоні Персидської затоки (члени Ради співпраці арабських держав Персидської затоки) – Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Королівство Саудівська Аравія, з одного боку, і Ірак, Іран – з іншого. У регіоні Великого Близького Сходу активно діють чотири протиріборчі геополітичні центри: Туреччина, Єгипет, Іран і Саудівська Аравія.

Зазначено, що Центральна Азія і Близький схід – регіони, які багаті природними ресурсами, і, отже, привабливі для силового захоплення з боку інших держав. Утворення міждержавних структур, подібних до ОПЕК, дозволяє групам країн, які політично одне з одною не інтегровані, приймати вигідні для цього регіону рішення, сприяючи обмеженню небажаного зовнішнього впливу. Недоліком в протистоянні до зовнішнього вторгнення є відсутність високих технологій у більшості країн регіону, що наочню було продемонстровано під час війни в Іраку. Проте, деякі країни або вже є ядерними державами, або близькі до цього.

У роботі вказується, що серед пріоритетів забезпечення стабільності Центральної Азії виділяється прагнення країн до подальшої регіональної та міжрегіональної співпраці, інтеграції у проведеної погодженої політики у сфері транспорту, комунікацій, використання паливно-енергетичних і водних ресурсів.

У підрозділі 3.3. «Вплив неісламських держав на формування політичної ситуації в Центральній Азії та на Близькому Сході» відзначається, що серед таких держав особливо виділяються Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, а також держави Європейського Союзу. Майже усі ці держави демонструють свій інтерес в транспортуванні у вигідному їм напрямі енергоресурсів регіону. Центральна Азія стала одним з основних пунктів для базування американських військ в їх війні з тероризмом. Аж до початку ХХІ століття відбувалося послаблення військово-політичних позицій Росії, яке останнім часом вона прагне виправити. Створення ЄВРАЗЕС призводить до істотної зміни балансу сил на користь Російської Федерації.

Зазначено, що нова геополітична ситуація в Центральній Азії в широкому стратегічному контексті характеризується наступними моментами: активною участю Заходу в житті регіону Центральної Азії; посиленням присутності США в цьому регіоні; формуванням унікальних можливостей для комплексного розвитку і модернізації регіону за підтримки світової спільноти.

У висновках до третього розділу констатується те, що на порядку денному ісламського співтовариства стоїть створення незалежного центральноазійського-близькосхідного простору. Робляться кроки до створення Ісламського інтернаціоналу з активним використанням міжнародної ісламізованої діаспори і підключенням мусульманських діаспор у європейських країнах. Ісламінтерн розглядається як вихід політичного Ісламу з «конфесійного гетто» для налагодження відносин з соціально-політичними рухами поза ісламської уми (студентські організації, політичні партії, профспілки і т. п.). Розгортається робота по сприянню відходу НАТО і згортання баз США в Центральній Азії, що розцінюється як важливий внесок до справи відвертання євразійської війни.

У четвертому розділі «Ісламська альтернатива західному глобалізаційному проекту» відмічено, що двигуном західного глобалізаційного проекту є США. Сам термін глобалізація в арабському світі ототожнюється з американізацією.

У підрозділі 4.1. «Оцінка західного глобалізаційного проекту ісламськими і неісламськими аналітиками» відзначається, що деякі арабські політологи бачать в американському глобалізаційному проекті прояв культурного колоніалізму з домінуванням капіталу США на світовому ринку. Інші науковці вважають, що західний проект – це шлях до розвитку, який сприяє прогресу мусульманських суспільств.

Зазначено, що проблемою західного глобалізаційного проекту є те, що в нього відсутня єдина духовна основа. Більшість населення західних, традиційно християнських країн формально відносяться до релігії. Дарвінізм, марксизм, і аналогічні секулярні теорії істотно підірвали

європейську релігійну свідомість. Позначаються і такі морально негативні чинники як аморальна поведінка священнослужителів, підтримка в 40-і роки XX століття католицькою церквою гітлерівського режиму, терпимість до одностатевих шлюбів і т.п.

Представлено основні підходи до проблеми глобалізації в арабо-мусульманському світі: перший будується на неприйнятті глобалізаційних змін, небажання змінювати свою культуру і т.п.; другий розглядає глобалізацію як амбівалентний процес, при якому, з одного боку, Захід намагається нав'язати свої цінності, знищити чужу йому культуру. Але, з іншого боку, – при нейтралізації прозахідної ідеології, і застосуванні досягнень західної технології, можна досягти великих успіхів в розвитку ісламських суспільств. Суть третього підходу зводиться до майже повної підтримки глобалізації. Він популярний (до останнього часу) лише в деяких країнах арабо-мусульманського світу, які пройшли особливий шлях історичного розвитку (наприклад, Туреччина, Єгипет, Йорданія). Згідно з четвертим підходом, глобалізація сприймається у широкій історичній ретроспективі (наприклад, Арабський халіфат). Саме він є прообразом сучасної глобалізації і відрізняється від західного проєкту тим, що в його основу покладений релігійно-духовний чинник. З точки зору прибічників ісламу цілком можливо, що незабаром процес глобалізації знову очолить арабо-мусульманський світ.

У підрозділі 4.2. *«Геополітична доктрина ісламізму»* показано, що світова ситуація відкрила широкі можливості для ісламського глобалізаційного проєкту як альтернативу західному. Метою є ісламізація всього світового простору. Здійснення ісламістського геополітичного проєкту припускає охоплення чотирьох рівнів: локального, національного, макрорегіонального і глобального.

Перший припускає ісламізацію місцевості (села, сільського району, невеликого містечка, окремого району, мегаполісу) – території, життя якої вже регулюється ісламськими нормативами. Другий припускає досягнення влади в масштабах держави. Найзапекліша боротьба за ісламську національну державу ведеться в Алжирі, Афганістані, Судані, Ірані, Пакистані, Узбекистані, Палестинській автономії. При розгляді третього макрорегіонального рівня показова діяльність «Хизбат-Тахрір-аль-ісламії», яка закликала у Ферганській долині почати формування транскордонного халіфату, з перспективою охоплення усієї Центральної Азії. Четвертий рівень пов'язаний зі спробами ісламістів сформувати конфедерацію однодумців у багатьох мусульманських країнах і суспільствах, створити глобальну мережу ісламістських організацій.

Зазначається, що істотне значення для зростання ролі ісламу мають підвищення авторитету арабських держав на світовій арені і збільшення залежності багатьох держав від арабських нафтовидобувних країн.

У підрозділі 4.3. «Основні аспекти мусульманського глобалізаційного проекту» проаналізовані ключові напрями стратегії сучасного ісламського глобалізму. По-перше, це розвиток інфраструктури ісламської освіти (ісламські університети, школи, учбові центри на усіх материках землі). Фінансування роботи лікарень, особливо у віддалених та бідних районах. Створення системи перерозподілу ресурсів на основі тісних контактів в елітарних колах ісламських держав. По-друге, – формування соціально-політичної і правової інфраструктури глобального ісламу, приведення усіх законів ісламських країн у відповідність з шари'атом, зміцнення системи взаємодопомоги у рамках уми. По-третє, розвиток фінансової основи глобального ісламу, перетворення ісламських фінансових інститутів на потужний чинник об'єднання мусульман. По-четверте, перетворення потужного потоку нафтодоларів в активний чинник впливу на світову політику. По-п'яте, формування потужної системи мобілізації сил всього ісламського світу. По-шосте, розширення роботи в мусульманських громадах, які знаходяться за межами мусульманських країн, передусім в Європі, США та Канаді.

Вказується на те, що технологічні і інформаційні ресурси Заходу мимоволі сприяють збільшенню впливу ісламу. Іслам активно використовує глобальний розвиток мас-медіа, інтернету, засобів комунікації, відкритість сучасного світу міграційним потокам, що сприяє входженню ісламу в раніше недосяжні для нього регіони.

У підрозділі 4.4. «Західний і мусульманський проекти глобалізації: суть конфлікту» робиться припущення, що конфлікти між Заходом і ісламом сьогодні менше фокусуються на територіальних протиріччях, а більшою мірою, – на міжцивілізаційних проблемах. Починаючи з 1980-х – 1990-х років, як в мусульманських, так і в християнських країнах рівень терпимості по відношенню один до одного значно знизився.

Відзначається, що конфлікт з мусульманами усередині країн Заходу посилюється завдяки й економічному чиннику. Молоде покоління мусульманського населення все гостріше відчуває конфлікт із більш старшим поколінням, але більш заможнішим населенням іншої національної групи. Розвивається ідеологія і практика ісламської глобальної альтернативи західному глобалізму. Революційний підйом в країнах Близького Сходу докорінно змінює політичний вигляд регіону, формує нові підходи до вирішення основних проблем близькосхідного врегулювання. В зв'язку з цим, передбачуваність подальшого розвитку військово-політичної ситуації, а також забезпечення стійкого миру та безпеки в регіоні є основною вимогою політики цих держав.

У висновках до четвертого розділу констатується, що мусульманський глобалізаційний проект значною мірою базується на геополітичній доктрині ісламізму, суть якої зводиться до створення цілісної системи

ісламських держав від країн Магрибу і до Індонезії, об'єднаних загальними нормами, загальним управлінням, загальною політичною ідеологією. У цьому напрямі діють нині численні теологічні, економічні та енергетичні об'єднання мусульманських держав.

Корінною особливістю ісламського глобалізаційного проекту є первинність релігії і моралі по відношенню до економіки і політики, прагнення до моделі теократичного антимонархічного правління. В сучасних умовах спостерігається загострення протиріч між західною ліберальною і ісламською ригористичною моделями глобалізації.

У **Висновках** викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

В результаті аналізу причин настороженості Заходу по відношенню до Ісламської цивілізації з моменту виникнення мусульманства і до теперішнього часу було визначено, що подолання міжцивілізаційної настороженості можливе тільки на основі розробки конклюдентної (конвергентної) парадигми загальносвітового розвитку.

Проаналізовані сучасні трактування проблеми «ісламської загрози», сформульовані в роботах Джоулі. Л. Еспозіто, Ж. Кепеля, С. Брієра, О. Карре, П'єра-марі Галуа, Й. Хіллера, А. Люг, Д. Пайпса, Я. Рої та ін. В той же час розглянуті роботи мусульманських авторів, таких як А. Нафісі, А. Уллах, Джоуль, Хамід Гул та ін., які досліджують так звану «загрозу із Заходу».

Вивчені можливості реформування, лібералізації і демократизації ісламського суспільства з урахуванням реалій першої половини ХХІ століття. Розкриті світоглядні принципи ісламізму, проаналізовані його загальнополітична і геополітична доктрини, зв'язок з сучасним тероризмом. Робиться висновок, що ісламізм – це, свого роду, модернізм, оскільки він шукає специфічні відповіді на сучасні питання, особливий термондизм, оскільки складає альтернативу Заходу. У ідеологічному і соціальному контекстах ісламізм демонструє відповідний рівень громадської єдності. При оцінці активності ісламістів на зовнішньополітичному і національному рівнях, наводяться докази того, що ісламісти здатні протистояти своїми діями проведенню імперіалістичної політики.

Відмічено, що в сучасному уявленні ісламізм втілює єдність релігії і політики. Сучасних ісламістів об'єднує загальна риса: вони, як і їх історичні попередники прийшли в політику з релігії, придбавши свій духовний авторитет разом з політичним досвідом.

Проаналізовано особливості геополітичних процесів у Центральній Азії і на Близькому Сході після розпаду СРСР і подій 11 вересня 2001 р., розглянута нова геополітична ситуація в цих регіонах. Визначено, що Центральна Азія перетворилася на регіон, який стає активним геополітичним гравцем, а Близький Схід перетворився на чинник кардинальної дії

в світовій політиці. Небезпеку для Близького Сходу представляє питання міжнародного тероризму. Одночасно масштабну і системну загрозу для арабського світу представляє прагнення США під приводом боротьби з міжнародним тероризмом встановити тотальний силовий контроль.

Зроблений висновок, що підходи до Центральної Азії і Близького Сходу з боку РФ, США, КНР, ЄС, Туреччини, Пакистану, Ірану, Індії і інших великих держав і їх альянсів базуються на принципі геополітичного регіоналізму, прагненні максимально використати свої внутрішні і зовнішні можливості для закріплення в цьому регіоні, встановлення контролю за паливно-енергетичними ресурсами та засобами їх транспортування. Це призводить до посилення протиріччя між великими державами за контроль над Центральною Азією і Близьким Сходом.

При розгляді конфлікту між західним і ісламським глобалізаційними проектами робиться висновок, що він належить до категорії ціннісних конфліктів, які в принципі є нерозв'язними. Проте, взаємне визнання поліцивілізаційного характеру сучасного світу і відмова від нав'язування своїх цінностей іншим цивілізаціям, конклюдизм можуть привести до зняття міжнародної напруженості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Альванус Али Геополитика Европейского Союза на Ближнем Востоке / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – № 4 (156). – С. 14-20.
2. Альванус Али. Геополитический статус стран Центральной Азии после распада СССР и событий 11 сентября 2001 года / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – № 8 (160). – С. 110-114.
3. Альванус Али. Исламский глобализационный проект в контексте геополитических проблем в Центральной Азии и на Ближнем Востоке / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – № 20 (172). – С. 151-163.
4. Альванус Али. Новые тенденции в геополитике стран Центральной Азии и Ближнего Востока в условиях глобализации / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – № 20 (145). – С. 102-118.

5. Альванус Али. Основные принципы исламского глобализационного проекта / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – № 24 (149). – С. 132-146.

6. Альванус Али. Современные геополитические исследования стран Центральной Азии и Ближнего Востока / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – № 5 (130). – С. 157-172.

7. Альванус Али. Столкновение мусульманского и западного глобализационных проектов / Али Альванус // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – № 8 (133). – С. 84-89.

8. Альванус Али. Роль Европейского Союза в ближневосточном конфликте / Али Альванус // Молодой ученый. Ежемесячный научный журнал. Москва. – 2013. – № 5 (52). – С. 561-564.

АНОТАЦІЯ

Альванус Алі Йосіф. Ісламський фактор політичних процесів на Близькому Сході та Центральній Азії (кінець XX – початок XXI століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

Дисертація присвячена теоретичному дослідженню ролі ісламського чинника в політичних процесах районів Близького Сходу та Центральної Азії.

У дисертаційному дослідженні проведений соціально-політичний аналіз ісламізму, визначені історичні та ідеологічні корені «ісламської загрози». Визначено особливості сучасного ісламізму, з виявленням ролі в ньому ісламістських лідерів і течій ісламу. Проаналізовано вплив реформаторських ідей, темп їх поширення в ісламському суспільстві. Виявлено специфіку розвитку регіону Центральної Азії після розпаду СРСР і подій 11 вересня 2001 року. Вивчена сучасна картина геополітичного розвитку країн Близького Сходу як представників політичного ісламу. Розглянуто сутність та перспективи розвитку конфлікту між західним та ісламським глобалізаційними проектами.

Ключові слова: політичний іслам, ісламський глобалізаційний проект, західний глобалізаційний проект, протистояння Сходу і Заходу, Центральна Азія, Близький Схід, «ісламська загроза», розпад СРСР, події 11 вересня 2000 р.

АННОТАЦІЯ

Альванус Али Иосиф. Исламский фактор политических процессов на Ближнем Востоке и в Центральной Азии (конец XX – начало XXI столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2014.

Диссертация посвящена теоретическому исследованию роли исламского фактора в политических процессах районов Ближнего Востока и Центральной Азии.

В диссертационном исследовании проведен социально-политический анализ исламизма, определены исторические и идеологические корни «исламской угрозы». В общетеоретическом плане был рассмотрен характер взаимоотношений исламского мира и современной западной цивилизации. Проанализированы современные трактовки проблемы «исламской угрозы» сформулированные в работах Дж. Л. Эспозито, Ж. Кепеля, С. Бриера, О. Карре, Пьера-Мари Галуа, Й. Хипплера, А. Люг, Д. Пайпса, Я. Рои и др., в которых рассматриваются социально-политические и социально-психологические мотивы настороженности современного Запада по отношению к исламскому миру. В то же время рассмотрены работы мусульманских авторов, таких как А. Нафиси, А. Уллах, Дж., Хамид Гул и др., которые пишут об «угрозе с Запада» по отношению к исламскому обществу, его религии и культуре.

Проанализированы возможности реформирования, либерализации и демократизации ислама с учетом реалий первой половины XXI века, определено влияние реформизма на жизнь мусульманского общества как попытки «осовременнивания ислама и мусульманского мира». Раскрыты мировоззренческие принципы исламизма, как наиболее радикального подразделения современного ислама, проанализированы его общеполитическая и геополитическая доктрины, а также связь с современным терроризмом. Определено, что в самосвосприятии исламизм предстает как единство религии и политики. Конечной целью исламистов является победа в процессе идеологической и политической войны.

Проанализированы особенности геополитических процессов в Центральной Азии и на Ближнем Востоке после распада СССР и событий

11 сентября 2001 г. Обосновано утверждение, что распад СССР и появление новых независимых государств привело к образованию качественно иной геополитической ситуации в регионе Центральной Азии и Ближнего Востока. Центральная Азия превратилась из региона, который не играл почти никакой роли на геополитической карте мира, в регион, в котором всё больше пересекаются интересы ряда крупных держав.

При изучении современной картины геополитического развития стран Ближнего Востока делается вывод, что регион на современной геополитической карте выглядит одним из самых конфликтных. В конце XX века обострился конфликт между западной и исламской цивилизацией. Сегодня регион продолжает играть ключевую роль в обеспечении стабильности всей мировой экономики и политического благополучия стран Атлантического альянса. Серьезную опасность для Ближнего Востока представляет вопрос международного терроризма.

При рассмотрении Центральной Азии и Ближнего Востока в контексте столкновения внешних противоборствующих сил сделан вывод, что подходы к Центральной Азии и Ближнему Востоку со стороны РФ, США, КНР, ЕС, Турции, Пакистана, Ирана, Индии и других крупных государств и их альянсов основываются на принципе геополитического регионализма, стремлении максимально использовать свои внутренние и внешние ресурсы для закрепления в данном регионе.

Раскрыта сущность исламской альтернативы западному глобализационному проекту на основе сопоставления взглядов исламских и неисламских аналитиков. При рассмотрении сущности и тенденций развития конфликта между западным и исламским глобализационными проектами делается вывод, что остановить конфликты подобного рода представляется невозможным, так как они носят ценностный характер, их корни уходят глубоко в религию, историю, политику.

Ключевые слова: политический ислам, исламский глобализационный проект, западный глобализационный проект, противостояние Востока и Запада, Центральная Азия, Ближний Восток, «исламская угроза», распад СССР, события 11 сентября 2000 г.

SUMMARY

Alvanus Ali Yosif Islamic factor in the political processes of the Middle East and Central Asia (the end of XX – beginning of XXI century). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Political Sciences in specialty 23.00.04 – political problems of international systems and global development. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2014.

The thesis deals with the theoretical investigation of the role of the Islamic factor in the political processes of the Middle East and Central Asia. In this dissertation research the socio-political analysis of Islam, defined historical and ideological roots of the "Islamic threat". The features of contemporary Islamism, identifying role in it and the Islamist leaders of Islam. Analyzed the impact of reform ideas, the rate of their distribution in Islamic society. The specific character of the region of Central Asia after the collapse of the USSR and the events of 11 September 2001. Explore the current geopolitical picture of the Middle East as the cradle of political Islam. The essence and prospects of development of the conflict between Western and Islamic the globalization project.

Keywords: political Islam, Islamic globalization project, western globalization project, confrontation between East and West, Central Asia, Middle East, «Islamic threat», collapse of the USSR, events of 11 September 2000.